

För svensk del är detta inte ovidkommande. I svensk mission och svenskt biståndsarbete har Etiopien varit och är fortfarande högintressant. De frågor som tas upp i texterna om personhistorier, utbildning av flickor, kristen och muslimsk tro, handelsavtal och politiska avtal samt krig och fred är också av allmänt intresse i dag.

Gårdagens historia påverkar hur vi ser på tro och liv, samhälle och politik, utveckling och välbefinnande i dag. Redaktörernas samling och kritiska granskning av texter gör det möjligt för den som vill att gå förbi förutfattade meningar om det som varit genom att följa uppmaningen *ad fontes* – gå tillbaka till källorna.

En stor behållning som en kursiv läsning av dessa texter kan ge är de personliga dimensioner som det kan ge studiet av historia. Två personer med koppling till svensk mission ska här nämnas som exempel. Studenten Mihiret Haylus brev på svenska från 17 februari 1880 om sin barndom och sina erfarenheter i skolan är mycket spännande att läsa. Det är en typ av text som skulle kunna ingå i dagens svenskundervisning, som ett exempel på vad det kan betyda att lära sig att läsa och skriva. Onesimos Nesib (ca 1856–1931), som från att ha varit slav blev en betydande person i svensk missionshistoria, förtjänar också att lyftas fram. Han nämns ofta tillsammans med sin kollega Aster Ganno (ca 1872–1964) i Etiopien i samband med den betydelse de fått för bibelöversättning. Här tänker jag i stället snarast på att han, och andra med honom, skulle kunna lyftas fram i vanlig svensk historieskrivning. Sammanfattningsvis är denna publicering av betydelse som historiskt referensverk, men dessutom vill jag peka på att det är människor som kommer fram genom sina texter. ”Glöm inte kaffet, min vän”, som Burhan Muhammad skrev till Giulio Pestalozza (1850–1930) 17 december 1882.

Torbjörn Toll
Doktorand, Stockholm
 DOI: 10.51619/stk.v98i1.23945

Emil Hilton Saggau (red.). *Moderne ortodokse kirker*. Köpenhamn: Samfundslitteratur. 2021. 302 s.

De ortodoxa samfundens närvaro i de nordiska länderna har förändrat det kyrkliga landskapet och gjort att det uppstått ett behov av att förstå vilka de är, var de kommer ifrån, hur de organiserar sig och vilken teologi de har. I föreliggande antologi skriver flera forskare om de olika ortodoxa samfund som mer eller mindre har en närvaro i Danmark, med fokus på deras historia, teologi och praktik. Syftet med antologin är att ge en övergripande bild, vilket gör att det inte blir några djupdykningar i någon särskild kyrka.

Antologin är indelad i tre olika delar. Den första delen fokuserar på de ortodoxa samfundens historia. Denna del består i sin tur av fyra olika kapitel. Det första kapitlet tar avstamp i Konstantin den store (ca 272–337) och den kyrka som formas från det att kristendomen blir statsreligion i Romarriket. Kapitlet fokuserar i stort på kristologiska frågor och den ortodoxa missionens utbredning till dagens Ryssland och andra delar av Östeuropa. Framställningen sträcker sig till Konstantinopels fall, vilket innebär att den behandlar lite mer än 1 000 år. Det andra kapitlet sträcker sig från Konstantinopels fall till Berlinmurens fall 1989, det vill säga drygt 600 år. Kapitlet fokuserar på de olika kyrkorna och läsaren får en övergripande bild av alltifrån de grekisk-ortodoxa och rumänsk-ortodoxa kyrkorna till den koptisk-ortodoxa kyrkan och andra orientaliska kyrkor. Nästa kapitel behandlar nationskyrkorna under temat stat – kyrka – nation. Här får läsaren en inblick i hur relationen mellan kyrka och stat utvecklas efter det osmanska rikets fall. Det sista kapitlet i bokens första del behandlar kyrkornas utveckling i nordöstra Europa. I kapitlet behandlas bland annat ortodoxa samfund i Finland, Estland, Polen och Ryssland.

Bokens andra del består av tre kapitel och behandlar de ortodoxa samfundens teologi, identitet och praktik. I kapitel 5 behandlas

teologins historiska faser, viktiga personer och termer samt synen på tradition och skrift. Läsaren möter en diskussion om kyrkomötenas betydelse och får en inblick i hur teologin utvecklas under den bysantinska perioden och senare under den osmanska perioden. I det sjätte kapitlet diskuteras hur de ortodoxa samfundet anpassat sig i olika sammanhang. Alltifrån relationen till islam och andra kristna samfund till konflikten mellan de olika patriarkerna i diasporan behandlas. Kapitlet som avslutar bokens andra del behandlar olika praktiker i de ortodoxa samfundet. Vad är bön, hur ser klosterlivet ut, vad är liturgin och vilken roll har den i samfundens liv, hur ser det liturgiska året ut, varför är fasta så centralt och vilken roll har ikoner för teologins gestaltning? Dessa är frågeställningar som behandlas.

Den tredje och sista delen av boken fokuserar på de ortodoxa samfundet i Danmark och är indelad i två kapitel. I kapitel 8 diskuterar författaren hur de första ortodoxa kristna kom till Danmark och kyrkan på Bredgade. I kapitel 9 ges en överblick av hur samfundet etablerade sig i Danmark från Ryssland, Serbien, Rumänien och Ukraina. I antologins sista kapitlet får läsaren möta ett urval av texter som bedömts vara karaktäristiska för olika epoker eller som av andra skäl bedöms vara viktiga. Den första texten är en utdrag från Athanasios av Alexandrias (ca 296–373) "Om Ordets inkarnation". Exempel på andra texter är konciledokument, böner och samtida dokument som beskriver liturgin.

Boken har en tyngdpunkt på de bysantinska kyrkorna. Till exempel är den kyrkohistoriska delen mer eller mindre strukturerad utifrån dem. Detta sker på bekostnad av de kyrkor som etableras och formas öster om Bysans, under det arabiska imperiet. En kyrkohistorisk framställning som behandlar de orientaliska kyrkorna hade med fördel i större utsträckning kunnat fokusera på konflikten i Chalcedon och det arabiska imperiets framväxt, vilket i praktiken innebär att flera kyrkor hamnade utanför det

bysantinska imperiet. Den period som följer efter separationen är av central betydelse för utvecklingen av de orientaliska kyrkorna. De måste förhålla sig till en situation där de inte har någon statsmakt som understödjer dem och hitta andra sätt att få ihop de olika gemenskaperna. De orientaliska kyrkorna benämns och behandlas väldigt kort, men då inom ramen för en historisk linje som sätter de bysantinska samfundet i centrum, snarare än de orientaliska. Även när det kommer till praktiker och teologiska teman ligger fokus på de bysantinska kyrkorna. Att ikonerna är viktiga också för de orientaliska kyrkorna kan ingen förneka, men att den däremot skulle ha samma betydelse där är högst diskutabelt. De ikonoklastiska striderna och det som kommer att kallas ortodoxins seger, det vill säga ikonvännernas seger, gör att ikonerna får en mycket central plats i bysantiskt gudstjänstliv. De orientaliska kyrkorna har inte genomgått en sådan process och därför behöver ikontraditionen i de respektive kyrkorna studeras och framställas på sina egna villkor. Med det sagt så lämnar boken lite i övrigt att önska som en grundläggande översiktbok.

De olika kapitlen skapar ett bra narrativ över olika historiskt och tematiskt viktiga ämnen som är avgörande för att förstå de ortodoxa kyrkorna. Den historiska delen är övergripande och behandlar centrala händelser som ger riktning åt de olika samfundet. Här kan nämnas kristologiska stridigheter under 300-talet och framåt, traditionens framväxt och kyrkofädernas betydelse för detta. De olika kapitlen ger en bild av olika samfund som växer fram, som en del av och i samverkan med sin samtid och den miljö de existerar i. Det är komplext att vara kyrka och detta framställs i antologibidragen med rättvisa. För den som vill fördjupa sig i någon specifik fråga finns i boken en mängd förslag på vidare läsning, men även här ligger tyngdpunkten på de bysantinska kyrkorna.

Något behöver också sägas om valet av underrubrik till kapitel 5: "Skriften og Traditionen som grundlag". Det framställer

den ortodoxa teologins grund som vilande på två källor, likt den romersk-katolska, nämligen skriften och traditionen. Skrift och tradition är nog inte två olika källor, skriften är snarare en del av traditionens källor. Traditionen i sin tur kan vi förstå som en lång antologi med många kapitel, där en mångfald av författare för ett samtal i historien och samtiden kring olika teman och där praktiker förhandlas i tid och rum. Om skriften beskrivs som en egen källa kan vi dessutom ställa oss frågan *vilken* skrift. Skrifternas kanon skiljer sig åt mellan de olika samfunden. Den syriska bibeln har många olika översättningar och dess kanon skiljer sig åt beroende på vilken version man läser. Detsamma kan till exempel sägas om den etiopiska bibeln.

Sammantaget är den här antologin ett viktigt tillskott som fyller en lucka i litteraturen. Boken är av central betydelse för den som är intresserad av en bred introduktion till de ortodoxa samfunden och den kan fungera mycket väl som kurslitteratur på en grundkurs som behandlar ortodox kristendom. Både forskare, studenter och den allmänt intresserade kommer att ha glädje av att läsa *Moderne ortodokse kirker*.

Gabriel Bar-Sawme
TD, Västerås

DOI: 10.51619/stk.v98ii.23946

Simone Sinn, Dina El Omari & Anne Hege Grung (red.). *Heilige Schriften heute verstehen: Christen und Muslime im Dialog*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt. 2019. 216 s.

Intresset för religionsdialog och religions-teologi är numera stort. Föreliggande antologi berör aspekter av ett för dialog mellan kristna och muslimer väsentligt område: hur de heliga skrifterna ska hanteras. Den tyska utgåvan presenterar detta under rubriken *hur man i dag ska förstå heliga skrifter*, medan den engelska huvudtiteln (*Transformative Readings of Sacred Scriptures: Christians and Muslims in Dialogue*, Leipzig 2017) är mera

precis och adekvat i förhållande till innehållet.

Bokens uppsatser går tillbaka på föredrag vid en konferens 2016 anordnad av Lutheriska världsförbundet, teologiska fakulteten vid Universitetet i Oslo och Centrum för islamisk teologi vid universitetet i Münster. De fem första bidragen handlar principiellt om dialogisk läsning av heliga skrifter, de sex följande om förvandlande koranläsningar och de fyra sista om förvandlande bibelläsningar.

I den första uppsatsen visar Oddbjørn Leirvik att etisk bibelkritik, som förekommit explicit i årtionden men som härleds åtminstone till Immanuel Kant (1724–1804), fått sin motsvarighet vid korantolkning. Leirvik presenterar bland annat tanken på kritisk-dialogisk koranhermeneutik, där läsarens grundläggande känsla för moraliskt gott och rätt berikar texterna. Bakom denna liknande utveckling ser Leirvik en allmän humanisering av teologisk etik, som bland annat har lett till att våld inte längre ses som acceptabelt. Uppsatsen är välgörande tydlig med att det behöver klargöras vilka etiska grundprinciper som ska få övertrumfa heliga traditioner och varför de ska få göra det. I nästa bidrag redovisar Anne Hege Grung kristna och muslimska kvinnors gemensamma läsning av ”farliga” texter ur respektive tradition, konstaterar att de kristna tenderade bedriva etisk kritik medan muslimerna snarare använde kringinformation för att kritisera utläggare för bristande historicitet. Därefter skriver Stefan Schreiner om Koranen som bibeltolkning. Eftersom uppenbarelsen principiellt är en kan de tidigare texterna inte motsäga den slutgiltiga uppenbarelsen Koranen, varför judars och kristnas biblar hävdas vara förfälskade i fall där sakuppgifter inte stämmer med Koranen. Nicholas Adams skriver om samtalsmetoden *scriptural reasoning*, som bygger på gemensam läsning från den plattform där man tillsammans befinner sig, utan att experters vetande tillmäts relevans. Recensenten kan bara instämma i författarens påpekande att metoden ses som dubiös i